

Stefano Bottoni

Lungul drum spre Occident

O istorie postbelică
a Europei de Est

Traducere de
Ana Maria Gruia

Editura MEGA
Cluj-Napoca
2021

Cuprins

PREFAȚĂ.....	9
INTRODUCERE.....	11
Europa de Est? O noțiune de rediscutat	11
CAPITOLUL 1	
PE TĂRĂM SOVIETIC (1944–1948).....	23
Europa de Est în umbra războiului genocidar.....	23
Eliberare sau ocupație?.....	28
Europa epurată etnic și soarta colaboraioniștilor.....	31
Europa de Est în zona sovietică de influență.....	40
Planurile de pace sovietice și cele occidentale.....	40
De la „Acordul Procentelor” la tratatele de pace de la Paris din 1947.....	43
O revoluție etapizată? Democrația populară și sovietizarea.....	47
Politică și economie în anii de tranziție.....	55
Avangarda: Iugoslavia și Albania.....	56
„Revoluția din afară”: Polonia, România, Bulgaria.....	57
Democrații sufocate: Cehoslovacia și Ungaria.....	66
Formarea blocului sovietic.....	73
De la Discursul de la Fulton la înființarea Cominform-ului.....	73
Schisma iugoslavă.....	75
CAPITOLUL 2	
TEROARE ȘI DEZGHEȚ (1949–1955).....	79
Isomorfism instituțional și revoluție culturală.....	79
O nouă birocrăție, noi coduri de comportament.....	79
Ecosistemul stalinist.....	81
Problema națională și politica bisericii.....	85
Economia planificată și reînarmarea.....	91

Sistemul clasic: industrializarea și colectivizarea agriculturii.....	91
Pregătirea pentru război și colapsul economic.....	95
Anii terorii sociale.....	98
Epurările din interiorul partidelor.....	99
Represiunea în masă. Gulagul est-european	104
Contradicțiile dezghețului post-stalinist.....	109
Reacții la moartea lui Stalin.....	109
Reconcilierea sovietico-iugoslavă și Pactul de la Varșovia.....	113

CAPITOLUL 3

CRIZE POLITICE ȘI CONSOLIDARE SOCIALĂ

(1956–1972).....	117
Polonia și Ungaria – 1956.....	117
Impactul PCUS asupra celui de Al Douăzecilea Congres și al lui „Octombrie polonez”	117
Crizele și revoluția din Ungaria.....	120
Continuitate și schimbare în timpul erei Hrușciiov.....	127
Represiune și consolidare (1956–1967).....	131
Blocul sovietic între unitate și criză.....	131
Socialismul din afara blocului: Iugoslavia și Albania.....	142
Succesele și eșecurile „socialismului existent”.....	147
Integrare economică și militară.....	147
Dezbateri pe tema modernizării și propuneri de corecție a sistemului..	152
Cea din urmă utopie: Cehoslovacia anului 1968.....	157
„Primăvara de la Praga”.....	157
Intervenția militară sovietică și „normalizarea” din Cehoslovacia	160
Douăzeci de ani de socialism de stat: o evaluare.....	163

CAPITOLUL 4

DECLINUL ȘI DISPARIȚIA BLOCULUI SOVIETIC

(1973–1991).....	169
Contextul global: de la Destindere la „Al Doilea Război Rece”.....	169
Stabilitate politică, colaps economic.....	172
Farmecul discret al griului brejnevian.....	172
Stagnare și îndatorare.....	177
Găsirea soluțiilor de ieșire din socialismul dezvoltat	181
Polonia: de la Solidaritate la junta militară a lui Jaruzelski.....	182
Stabilitate și frământări: Germania de Est, Cehoslovacia, Ungaria.....	186

Tensiuni etnice ajung în prim plan: România, Iugoslavia, Bulgaria.....	193
Căderea comunismului (1988–1991).....	205
Perestroika în Uniunea Sovietică și în Europa de Est.....	205
Revoluție negociată, transformare ghidată: Polonia, Ungaria și Bulgaria.....	208
Revoluția pașnică din Berlin și Praga.....	216
Așteptări înșelate? România, 1989–1990.....	219

CAPITOLUL 5

ÎNTOARCEREA LA EUROPA? GALAXIA

POST-COMUNISTĂ.....	225
1989 și factorul național.....	225
În căutarea stabilității: sistemul politic de după 1989	233
Economie și societate: câștigătorii și perdanții schimbării.....	238
Pedeapsă, comemorare și cercetarea științifică: abordarea trecutului totalitar	246
Post-comunismul în Balcani: catastrofă și un nou început	252
Dezintegrarea Iugoslaviei.....	252
Războaiele croate și bosniace	256
De la Acordul de la Dayton la independența Kosovo-ului	261
Deceniul de după: între democratizare și tensiuni sociale	265
Prelungita tranziție albaneză.....	268

CAPITOLUL 6

EUROPA DE EST ASTĂZI. PERIFERIE VESTICĂ SAU

ZONĂ-TAMPON?.....	273
Starea integrării regionale și euro-atlantice.....	273
Extinderea granițelor democrației? Evoluții post-criză la periferiile Europei	280
Incomoda provocare demografică	289
Impactul crizei economice asupra convergenței Est-Vest	296
Un nou mainstream? Acapararea statului și democrațiile iliberale.....	301

EPILOG. IMITAȚIE SUPERFICIALĂ ȘI EGOISM

NAȚIONAL	315
----------------	-----

BIBLIOGRAFIE.....	319
-------------------	-----

INDEX.....	349
------------	-----

Prefață

Ediția în limba română a acestui volum apare la mai mult de trei ani după publicarea variantei originale. Sunt mulțumit, pe de o parte, că evoluțiile din 2017 și până acum nu m-au obligat să aduc modificări serioase cadrului conceptual al cărții. În lumina celor mai recente evenimente, cred în continuare că Europa Centrală și de Est rămâne o semi-periferie nefericită și doar aparent așezată, suspendată între visul niciodată atins al integrării în Occident și reculul democrației cauzat de o combinație de resentimente, subdezvoltare și lipsă reciprocă de înțelegere cu nucleul continentului european. Pe de altă parte, am profitat de ediția românească pentru a aduce la zi o serie de date economice și demografice, pentru a corecta câteva erori factuale și de tipar, dar și pentru a adăuga unele evenimente și citate noi. Trebuie să fac o precizare importantă: cartea nu analizează impactul pandemiei de coronavirus asupra Europei de Est. Deși este clar că pandemia va avea un impact profund și de durată asupra vieții noastre cotidiene – și în final asupra guvernării democratice și bunăstării sociale a milioane de cetățeni din întreaga regiune – este prea devreme pentru a evalua din punct de vedere istoric un eveniment în curs de desfășurare.

Doresc să le mulțumesc celor care au făcut posibilă traducerea fără probleme și publicarea rapidă a ediției în limba română a cărții în aceste vremuri extraordinare. Trebuie să îi menționez, în primul rând, pe Luciana Jinga, cercetător în cadrul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc din București, care a avut ideea traducerii cărții în română și a obținut finanțare din partea instituției la care lucrează, dar și pe Cristian Sincovici, directorul Editurii MEGA, care a acceptat cu generozitate să găzduiască proiectul. Îi mulțumesc și Anei Maria Gruia, pentru traducerea de bună calitate realizată într-un termen foarte scurt. În ultimul rând, dar nu în cel din urmă, doresc să îi mulțumesc colegii și prietenei mele Manuela Marin, care a fost mult mai mult decât un

„consultant pentru traducere”, dovedindu-se a fi un veritabil partener intelectual și genul de instructor mental de care are nevoie un autor aiurit în aceste vremuri dificile. Nu aș fi reușit să duc la bun sfârșit proiectul de față fără ajutorul amabil al acestei echipe minunate. Acestea fiind spuse, orice eroare sau neajuns mi se datorează în întregime.

Introducere

Europa de Est? O noțiune de rediscutat

Când și cum s-a dezvoltat noțiunea de Europă de Est, care dintre teritoriile Europei urmau să fie incluse și ce a rămas din zonă după încheierea Războiului Rece? Sensul termenului de *Europa de Est* s-a schimbat continuu în ultimele două secole. Fiecare comunitate de specialiști și grup politic îl interpretează altfel. Lucrul poate că nu pare surprinzător, din moment ce termenul se leagă de chestiuni de (auto) legitimitate și emoții mai mult decât de considerații academice. După cum mulți dintre istoricii care nu s-au născut în Europa Răsăriteană dar se ocupă de această regiune au observat deja, dificultăți în utilizarea termenului tind să apară atunci când colegi „est-europeni” resping noțiunea pe motiv că nu este potrivită în descrierea țării lor natale (deși sunt gata să accepte că ar putea fi utilă în legătură cu țările vecine). Dacă în Occident termenul de Europă de Est este perceput ca reflectând o realitate evidentă, mulți „est-europeni” îl percep chiar ca pe un stigmat istoric și moral. Acest fapt explică situația paradoxală în care pe când în Occident, numeroase universități importante oferă programe de studiu dedicate Europei de Est, recunoscând astfel legitimitatea abordărilor regionale, în statele din fostul bloc sovietic conștiința traiectoriei comune a Europei Răsăritene între 1944 și 1989 se estompează treptat.

Dezbaterea legată de granițele geografice, politice și culturale ale Europei de Est a generat o amplă literatură în domeniile istorie, științe politice, antropologie culturală și studii literare¹. Ca introducere a

---

¹ A se vedea următoarele lucrări fundamentale: Halecki, *Borderlands of Western Civilization*. Vezi și Szűcs, *Vázlat Európa három történeti régiójáról*; Schöpflin, Wood, *In Search of Central Europe*; Wolff, *Inventing Eastern Europe*. Despre imaginea Balcanilor în cultura europeană, vezi Maria Todorova, *Immaginando i Balcani*, în special p. 232–265 despre Balcani și mitul Europei Centrale. Despre

sintezei de față, ne dorim să subliniem trei dintre chestiunile menționate anterior: granițele istorice și politice ale regiunii; cauzele inițiale ale subdezvoltării istorice, economice și sociale ale Europei Răsăritene; și relația complexă dintre logica statului națiune și caracterul multinațional tradițional al regiunii.

Chiar și cele mai credibile entități internaționale par să nu fie de acord în legătură cu definiția Europei de Est, iar la începutul anilor 1990 acest caracter vag al conceptului a generat denumiri subregionale dintre cele mai surprinzătoare: Uniunea Europeană a introdus categoria „Balcanii de Vest” referindu-se la Albania și la statele fostei Iugoslavii cu excepția Sloveniei, care era privită în mod implicit ca fiind mai europeană, datorită nivelului său mai înalt de dezvoltare.

Ar trebui să fie clar că Europa de Est este departe de a fi un termen geografic sau geopolitic consensual. Recent, sfârșitul Războiului Rece și apropierea de Occident au lipsit regiunea de caracterul său ideologic distinct și de legitimitatea sa internă. Întreaga regiune care era anterior numită Europa Răsăriteană s-a concentrat în ultimele decenii pe chestiuni legate de relația sa cu civilizația occidentală, iar granițele sale s-au adaptat schimbărilor mediului politic. În ciuda mărimii sale geografice, Europa de Est este departe de a fi un pol independent, nici politic, nici economic și nici cultural. Regiunea se compară cu Occidentul și așteaptă impulsuri decisive din această direcție, ca rezultat al comportamentului imitativ moștenit din secolul al XIX-lea.

Confuzia conceptuală care învăluie Europa Răsăriteană se manifestă și în cadrul dezbaterilor terminologice. Expresia germană *Zwischeneuropa* trădează o abordare a regiunii ca parte intermediară a Europei. Termenul nu se referă la aceeași zonă geografică ca *Mitteleuropa*, care făcea parte din orizontul teoretic al unor cugetători dinaintea Primului Război Mondial, precum Friedrich List, Walter Rathenau și Friedrich Neumann, care considerau cu toții că Europa de Est era o regiune independentă, care se întindea de la Marea Baltică la Marea Neagră și apoi la Mediterana. În sensul său primar, *Mitteleuropa* includea posibilitatea unei alianțe a poporului german, al celui maghiar și ale popoarelor slave sub cărma Germaniei. Departe de teritoriul fostei Austro-Ungarii, național socialismul hitlerist a utilizat conceptul politic de *Mitteleuropa* ca bază a politicii sale de

---

dezbaterii academice, vezi Franzinetti, „Mitteleuropa in East-Central Europe”, 219–235; Janowski, Iordachi, Trencsényi, „Why Bother about Historical Regions?”, 5–58.

expansiune teritorială. Prăbușirea sistemului nazist a pus așadar capăt atât planurilor germane de hegemonie asupra unei mari părți a continentului, cât și unei serii de concepții geopolitice – multe dintre care se bucuraseră de multă legitimitate². Totuși, numeroși istorici sunt de acord că jumătatea estică a Europei prezintă multe tipare de dezvoltare divergente față de jumătatea de vest.

Trebuie să ținem minte un lucru important, dar deseori trecut cu vederea: Europa Răsăriteană pur și simplu nu exista ca regiune politică înainte de cel de Al Doilea Război Mondial. În opinia lui Larry Wolff, gândirea iluministă a fost prima care a prezentat mentalitatea „răsăriteană” în contrast cu realizările civilizației „occidentale”³. Narațiunile tot mai la modă despre „răsărit” în jurnalele de călătorie ale secolului al XIX-lea reflectă în principal percepțiile intelectuale și preconcepțiile autorilor lor și mai puțin realitățile politice și sociale ale teritoriilor descrise. Recent, un specialist în literatura slavilor a adus același argument, când s-a referit la modul în care Europa de Est a luat ființă în discursul occidental:

„Europa de Est” a fost dintotdeauna atât cealaltă Europă, cât și alteritatea Europei, depinzând astfel de percepția Occidentului. Chiar și noile state, care au aderat al UE, s-au luptat să scape de eticheta de „rudă săracă”. Astfel stând lucrurile, o Europă Răsăriteană nu poate exista în sens obiectiv. Termenul are sens doar dacă este folosit în mod neutru, acceptând diversitatea pe care o include⁴.

Europa de Est nu a beneficiat de caracteristici comune politice și economice perceptibile până în perioada interbelică. Nici măcar oficialitățile politice, încă încrezătoare, nu puteau defini granițele interne și externe ale regiunii. Tomáš Garrigue Masaryk, de exemplu, privea *Střední Evropa* – echivalentul lingvistic ceh al *Zwischeneuropa* – drept o „zonă specială de mici popoare dispersate dintre Capul Nord și Capul Matapan” care includea Grecia și Turcia, dar excludea, din evidente motive politice, Austria și Germania – țări aflate în proaste relații cu Cehoslovacia⁵. Statele succesoare care s-au născut din cele trei imperii multinaționale expansive care au dominat această regiune până la sfârșitul Primului Război Mondial – Austro-Ungaria, Imperiul rus și Imperiul otoman – erau mai diferite între ele în termeni de

² Bugge, „Use of the Middle”, 15–35.

³ Wolff, *Inventing Eastern Europe*, 12.

⁴ Grob, „Concept of Eastern Europe in Past and Present”, 17.

⁵ Citat din Masaryk preluat din Todorova, *Immaginando i Balcani*, 249.

dezvoltare economică decât era Europa de Est față de Europa de Vest. Boemia, Moravia și Silezia aveau o clasă de mijloc urbană puternică și se numărau printre centrele industriale ale Europei, pe când nivelul de dezvoltare din Iugoslavia, sud-estul României, Bulgaria și Albania semăna cu cel al Europei Mediterane – Portugalia, Spania și multe părți ale Italiei – și al Irlandei sărăcite mult mai mult decât cu cel din statele periferice ale Europei Centrale, care au jucat un rol definitoriu pentru *Bürgertum*⁶ din Germania, Polonia, Ungaria și Italia⁷.

Termenul de Europă Răsăriteană poate fi astfel privit ca derivat al *Bürgertum* scurtului” secol XX, când relația conceptuală Vest-Est a ajuns în punctul în care a transformat granițe geografice neclare în antipozi cognitivi, iar Răsăritul a ajuns să joace un rol exclusiv negativ în cadrul discursului occidental.

Cât privește cercetarea dedicată Europei de Est, se poate aplica maxima apărută pentru a descrie pictura impresionistă: imaginea devine clară doar atunci când este privită de la distanță. Sir Lewis Namier a realizat una dintre cele mai pătrunzătoare analize globale ale naturii și disfuncțiilor sociale din Europa de Est. Deși Namier nu s-a dedicat niciodată cercetării științifice în țara sa natală și nu s-a considerat un specialist în chestiunea Europei Răsăritene, examinând în esență întreaga regiune prin prisma eforturilor irlandezilor de a-și crea o națiune, socializarea sa în Galiția de Est în conflictul național permanent dintre polonezi și ucraineni l-a făcut sensibil la chestiuni legate de formarea națiunilor moderne. În timpul celui de Al Doilea Război Mondial, Namier a scris un important eseu despre problemele legate de naționalități⁸. În studiul său, Namier susține că discordia era un rezultat inevitabil al conflictelor ireconciliabile de interese ale diferitelor mișcări naționale est-europene, pe care Namier le numește „Orientul Mijlociu al Europei”⁹.

Câțiva ani mai târziu, sociologul și specialistul în științe politice maghiar István Bibó a studiat formarea micilor națiuni ale Europei de Est. Bibó consideră că principiul național – construirea și funcționarea statului național – este unul dintre principalele motoare ale dezvoltării sociale europene¹⁰. Deși Bibó se includea printre gânditorii „populiști”

⁶ Burghezie, în limba germană.

⁷ Graziosi, „Il mondo in Europa”, 193–228.

⁸ Namier, *Conflicts*.

⁹ Franzinetti, „Irish and East European Questions”, 67–96.

¹⁰ Bibó, *Válogatott Tanulmányok IV, 1935–1979*, 344.

de la polul opus orientării intelectuale „urbane” în Ungaria, el a criticat dur abordarea național-caracterologică a problemelor legate de națiune, minorități și etnie din dezvoltarea Ungariei. La scurt timp după cel de Al Doilea Război Mondial, Bibó l-a cunoscut pe Hugh Seton-Watson pe care l-a considerat prieten și care l-a inspirat. Se pare că Bibó era familiarizat și cu scrierile lui Ernest Gellner, care a studiat rolul elitei intelectuale în nașterea naționalismelor post-imperiale din Europa Răsăriteană.

În studiile lor despre naționalism, Bibó, Seton-Watson și Gellner au susținut cu toții că nicio ideologie naționalistă nu poate fi considerată o realizare intelectuală. Toți acești specialiști credeau că naționalismul trebuie privit ca mișcarea politică responsabilă în cea mai mare măsură pentru importanta legătură dintre conștiința națională și aspirațiile spre modernitate din Europa de Est în secolul al XIX-lea¹¹. În lucrarea sa influentă apărută în anul 1944, Hans Kohn a stabilit deja diferența dintre naționalismul „civic” occidental și naționalismul „etic” răsăritean¹².

De fapt, toți cercetătorii importanți ai naționalismului au scris despre această inegalitate pe parcursul următoarelor decenii: la începutul anilor 1970, John Plamenatz marca diferența dintre Vest și Est în ceea ce privește trăinicia diferitelor identități culturale; în anii 1980, A. D. Smith definea o graniță similară, afirmând că principiul civic-teritorial predomina în Vest, pe când cel genealogic-etnic predomina în Est. Totuși, Bibó a identificat linii de demarcație în interiorul Europei Răsăritene înseși, observând că nobilimea alimentase dezvoltarea naționalismului polonez și maghiar începând din Evul Mediu, pe când burghezia și proletariatul industrial au impulsivat construcția naționalismului ceh, iar masele au constituit subiectul consolidării naționalismului în Balcani la sfârșitul secolului al XIX-lea. În cadrul analizei sale comparative a naționalismelor est-europene, publicată la sfârșitul anilor 1960, Peter Sugar ajungea la o concluzie similară¹³.

Eradicarea comunității evreiești din Europa Răsăriteană și dispariția ulterioară a comunităților minoritare bogate și cu conștiință de sine, care aveau clase de mijloc puternice, precum germanii, polonezii și italienii, au jucat de asemenea cu rol cheie în pregătirea terenului pentru introducerea regimului comunist în regiune. Se poate presupune că

¹¹ Kovács, *Az európai egyensúlytól a kölcsönös szolgáltatások társadalmáig*, 364–371.

¹² Kohn, *Idea of Nationalism*.

¹³ Sugar, Lederer, *Nationalism in Eastern Europe*.

antipatia multor intelectuali democrați din regiunea Europei Centrale și de Est față de sistemele politice anterioare și experiențele lor îngrozitoare din timpul celui de Al Doilea Război Mondial i-au împiedicat să observe modul în care crearea forțată a statelor omogene a sporit șansele alternativei bolșevice în detrimentul celei democratice.

Blocul politico-militar sovietic, care a luat ființă la sfârșitul anilor 1940, a creat de fapt Europa de Est ca realitate geo-politică. Ideologiile acestui sistem de putere au promovat apoi un sistem istoriografic care a validat diferențele dintre Vest și Est în plan teoretic, printr-o nouă interpretare a istoriei Europei care presupunea existența unor conflicte ireconciliabile între cele două jumătăți ale continentului. La începutul anilor 1950, istoricul polonez Oskar Halecki a respins clasificarea apriorică a țării sale ca parte a Europei Răsăritene în primul rând din motive morale, susținând că acest lucru genera o distanță artificială între Polonia și Occident și sugera existența unui spirit de fraternitate între Polonia și Uniunea Sovietică. În anii 1960, majoritatea contribuțiilor originale din istoriografia maghiară sugerau o reevaluare pozitivă a Monarhiei Austro-Ungare din perspectivă intelectuală, în contrast cu interpretarea sa anterioară vulgar-marxistă. Reexaminarea Monarhiei Dualiste a generat și o nouă imagine a Europei Centrale bazate pe argumente raționale¹⁴. O tentativă de eliberare față de dihotomia „Vest-Est” puncta această redescoperire a ordinii imperiale. Cercetătorii au început să studieze mileniul anterior de istorie al Europei și faliile care au apărut ca urmare a procesului de naștere a națiunilor în Europa Răsăriteană în termenii acelei *longue durée* a lui Fernand Braudel¹⁵. Zsigmond Pál Pach identificase deja la începutul anilor 1960 fenomenul „devierii ciclice” pe care Immanuel Wallerstein îl utilizase în celebra sa carte *The Capitalist World-Economy* pentru formarea teritoriilor parțial sau total periferice, dar conectate centrelor istorice ale capitalismului. Potrivit lui Pach, Ungaria ar fi aparținut unui astfel de centru istoric dacă legiferarea iobăgiei din secolul al XVI-lea nu ar fi perturbat dezvoltarea țării¹⁶. Iván T. Berend și

¹⁴ Pentru dezbaterea maghiară, vezi Pók, *Politics of Hatred*, 103–117.

¹⁵ Vezi Niederhauser, *History of Eastern Europe since the Middle Ages*, precum și lucrări comparative importante ale acestui autor legate de deșteptarea națională din perioada romantică, în special *Nemzetek születése Kelet-Európában* și *A nemzeti megújulási mozgalmak Kelet-Európában*.

¹⁶ Pach, *Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV–XVII században*. Vezi și argumentarea lui Wallerstein în *The Capitalist World-Economy*.

György Ránki au folosit tezele lui Pach în lucrările lor comune despre istoria economică a Europei moderne și care proiectau o imagine socio-economică pozitivă a Imperiului Habsburgic până la începutul Primului Război Mondial¹⁷. Ipotezele și concluziile acestor cărți aveau implicații evidente atât asupra statelor succesoare ale Monarhiei Austro-Ungare, cât și asupra eforturilor controversate de integrare ale Uniunii Sovietice în blocul estic. Un alt istoric maghiar, Péter Hanák, a studiat Monarhia Dualistă din perspectivă culturală, subliniind caracterul viabil al acestui laborator multinațional și multicultural¹⁸.

Afirmația apartenenței Europei Centrale la sfera occidentală de civilizație a revenit în centrul atenției odată cu criza tot mai accentuată a sistemelor de tip sovietic din prima jumătate a anilor 1980. În anul 1984, scriitorul ceh în exil Milan Kundera publica un eseu în care susținea faptul că Cehoslovacia și întreaga regiune fuseseră trădate¹⁹. Intelectuali publici precum Václav Havel, Czesław Miłosz și György Konrád au obținut un succes semnificativ în Occident într-un mod mai direct prin propagarea paradigmei de „Europă captivă” la mijlocul anilor 1980, o paradigmă la popularizarea căreia cercetătorii occidentali au contribuit în glorioasele zile ale schimbării de regim din 1989²⁰. Totuși, după cum observau György Schöpflin și Nancy Wood, *Mittleuropa* la care visau acești autori nu avea nimic de a face cu geopolitica germană din perioada interbelică. Todorova a identificat și o altă slăbiciune a acestui concept: Europa de Est „central europeană” care își recucerea demnitatea nu includea nici Germania și nici Rusia și ignora regiunea balcanică²¹. Particularitățile exclusive și într-o oarecare măsură elitiste ale Europei Centrale pe care intelectualii din mediul opoziției o proclamau pe parcursul anilor 1980 au contribuit la degenerarea rapidă a discursului asupra regiunii în urma prăbușirii comunismului în blocul sovietic în anul 1989. Nici nostalgia habsburgică și nici susținerea afilierii față de partea „civilizată” a Europei nu au reușit să producă un aparat conceptual capabil să abordeze provocările perioadei postcomuniste. Încercarea statelor mai dezvoltate și presupus mai mature din punct de vedere democratic ale Grupului

¹⁷ Berend, Ránki, *Economic Development in East-Central Europe in the 19th and 20th Centuries*.

¹⁸ Hanák, *Garden and the Workshop*.

¹⁹ Szűcs, Vázlat, Kundera, „Tragedy of Central Europe”, 33–38.

²⁰ Ash, *Uses of Adversity*.

²¹ Todorova, *Immaginando i Balcani*, 248–254.

de la Visegrád – Polonia, Cehoslovacia și Ungaria – de a se separa de Europa Răsăriteană postcomunistă s-a dovedit de scurtă durată și în general lipsită de succes. Potrivit sociologului Attila Melegh, odată cu eșecul sistemelor comuniste din Europa, structura cognitivă anterioară Est-Vest a ierarhiei imperial-coloniale a luat locul interacțiunii dintre modernități concurente a Războiului Rece. Strategiile semi-periferice din Europa Centrală și de Est pot fi plasate pe panta spre Răsărit a civilizației, consecința fiind că prin aplicarea contrastului Est-Vest, ele au reușit să se prezinte ca fiind „mai occidentale” și să desconsidere alte astfel de strategii ca fiind „mai răsăritene”²².

După cum arată capitolul final al lucrării de față, istoriile statelor europene postcomuniste conțin mai multe atribute comune decât disparități, deși sunt extrem de dificil de descris forțele care continuă să unească aceste țări într-o lume postideologică și tot mai interdependentă. Volumul nostru se bazează pe o definiție pragmatică a Europei Răsăritene, înțelesă a include acele teritorii care au fost expuse la experiențele istorice ale comunismului sovietic, pornind de la Pactul Molotov-Ribbentrop și izbucnirea ulterioară a celui de Al Doilea Război Mondial. În urma disoluției celor trei state multinaționale (Uniunea Sovietică, Iugoslavia și Cehoslovacia), regiunea include astăzi douăzeci de țări și are o suprafață totală de aproape două milioane de kilometri pătrați, cu o populație de circa 180 de milioane.

Volumul de față reprezintă o trecere în revistă a istoriei moderne a Europei de Est, cu o abordare comparativă și orientată tematic. Diversitatea politică, socială și culturală a Europei Răsăritene a fost o provocare metodologică profundă timp de decenii pentru autorii de lucrări generale²³.

²² Melegh, *On the East-West Slope*.

²³ Lucrările lui Joseph Rothschild despre perioada interbelică și cea comunistă se numără printre cele mai importante manualele utilizate internațional pentru chestiuni legate de Europa de Est: *East Central Europe Between the Two World Wars* și *Return to Diversity*. Vezi și Crampton, *Eastern Europe in the Twentieth Century*. Următoarea lucrare renunță la abordarea cronologică pentru a se apleca mai mult pe istoria culturală și economică: Bideleux, Jeffries, *A History of Eastern Europe*. Pentru detalierea chestiunilor economice, vezi Berend, *Central and Eastern Europe, 1944– 1993*. Următoarea lucrare se concentrează pe transformările sociale: Pittaway, *Eastern Europe 1939–2000*. Vezi și monumentalul atlas istoric al lui Magocsi, *Historical Atlas of Central Europe*. Pentru o utilă bază de date istorică (introducere terminologică, statistici, cronologie), vezi Webb, *Routledge Companion to Central and Eastern Europe since 1919*.

În urma Primului Război Mondial, majoritatea statelor succesoare născute din prăbușirea imperiilor multinaționale (vezi cazul Poloniei, Cehoslovaciei și al României) au reprodus treptat fragmentarea fostelor entități statale. Totuși, această fragmentare a avut loc într-un mediu complet schimbat și sub presiunea naționalismului de masă, acționând în numele principiului autodeterminării.

Între timp, grupurile minoritare și hinterlandurile lor, precum Germania, Ungaria și Bulgaria – pentru a prelua triada de relații de întrepătrundere dintre minoritățile naționale, noile state în curs de naționalizare și „patriile externe” de care simțeau că aparțin aceste minorități postulată de către Rogers Brubaker – au fost angrenate în utilizarea contraproductivă a sistemului de protecție a minorităților al Ligii Națiunilor²⁴. Lipsa de loialitate din rândul minorităților din perioada interbelică s-a numărat, într-adevăr, printre factorii care au contribuit la izbucnirea celui de Al Doilea Război Mondial. În mod asemănător, factorii care au contribuit la disoluția statelor federale ale Europei de Est – Cehoslovacia și Iugoslavia – dintre 1991 și 1993 au generat dezbatere importante între cercetători. Dilema menționată anterior atinge esența problemei: erau viabile formațiunile statale multinaționale într-o regiune în care elita politică a fiecărui stat a aspirat în ultimul secol și jumătate să obțină și să păstreze un teritoriu propriu (exclusiv)? Unii au privit dezintegrarea statelor multinaționale drept un eșec predestinat, în timp ce alții au crezut că fragmentarea lor avea să susțină răspândirea conflictelor naționale, împiedicând astfel procesul de integrare europeană. De fapt, nici Cehoslovacia și nici Iugoslavia nu erau menite a eșua – ambele state s-au născut după o perioadă extinsă de pregătire intelectuală, ca acte de voință politică într-o perioadă de criză. Disoluția Cehoslovaciei și Iugoslaviei a fost, în primul rând, rezultatul inabilității regimurilor comuniste de a aborda în mod adecvat problemele legate de diferențele naționale.

În ciuda premisei ideologice oficiale a internaționalismului, Europa de Est care a existat în cadrul zonei de influență sovietică nu a fost niciodată o comunitate supranațională autentică. Antagonismele naționale și interesele economice contradictorii care s-au născut în Europa Răsăriteană după cel de Al Doilea Război Mondial au fost evidente în politica și discursul partidelor comuniste care au ajuns la putere în regiune, subminând astfel relațiile bilaterale dintre țările

---

²⁴ Brubaker, *Nationalism Reframed*.

est-europene și generând tensiuni tot mai mari între acele state și Uniunea Sovietică. După cum analizez pe parcursul întregii lucrări de față, Europa de Est a depins în mare măsură de Uniunea Sovietică, deși poziția de subordonare totală a regiunii față de sovietici pe parcursul anilor 1940 și 1950 s-a transformat mai târziu într-o poziție de loialitate condiționată. Evenimente cu impact național și căile istorice locale au continuat să influențeze semnificativ cursul istoriei în Europa Răsăriteană chiar și sub dominație sovietică. După 1989, mulți specialiști s-au agățat de iluzia că regimul comunist reprezentase doar un interludiu istoric, care putea fi depășit ușor prin democratizare politică și privatizare economică. Cartea de față susține idea că „devierea” comunistă din Europa Răsăriteană poate fi înțeleasă cel mai bine ca produs conjugat al agresiunii externe (sovietice) și al contradicțiilor interne nerezolvate (economie neperformantă, inegalitate socială și conflicte naționale) care deveniseră parte integrală a gândirii colective a est europenilor și a sistemelor sociale ale statelor lor încă din timpul perioadei interbelice. Moștenirea comună a trecutului lor incomod a reprezentat probabil singura legătură cu adevărat profundă pe care Uniunea Sovietică a reușit să o creeze în rândul reticenților săi aliați.

Cartea noastră încearcă să combine narațiunea cronologică a momentelor istorice cheie și examinarea tematică a diferitelor subiecte importante pentru înțelegerea regiunii, în special a dezvoltării economice și sociale a statelor Europei Răsăritene. Autorul consideră că analiza subdezvoltării economice și sociale a Europei de Est care poate fi măsurată statistic este esențială pentru înțelegerea complexității unice a mozaicului regional. Doar această abordare globală poate răspunde la cea mai importantă problemă, care a apărut cu privire la Europa de Est în ultimele decenii: de ce distanța care separă regiunea de Europa Occidentală s-a redus atât de puțin în ciuda eforturilor intense depuse în acest sens? Cartea de față susține ideea că păstrarea neintenționată a distanței este rezultatul a doi factori inseparabili. Primul se leagă de dezvoltarea socio-economică a regiunii Europei Răsăritene și post-sovietice, a cărei integrare în Uniunea Europeană a reprezentat un succes superficial. Dar, mai important, folosirea cotidiană a termenului învechit de Europă Răsăriteană reflectă și faptul că profunda ruptură mentală și psihologică care o desparte de nucleul Europei nu s-a diminuat în mod semnificativ în ultimele decenii și pare să se fi lărgit din nou după criza economică globală din 2008–2009. În consecință, influența tot mai mare a sentimentelor anti-occidentale în rândul

elitelor est europene ar trebui să reprezinte un semnal de alarmă față de pericolul ca regiunea să se transforme dintr-o zonă-tampon sumbră, dar comodă într-o zonă de dispută fâțișă între un Occident neatent și o Rusie tot mai hotărâtă. În studiul său privind dispariția granițelor politice tradiționale din interiorul Uniunii Europene în expansiune, Karl Schlögel susținea că ceea ce Mikhail Bakhtin definește drept *cronotop* – maniera în care configurări ale timpului și spațiului sunt reprezentate prin limbaj și prin discurs – relevă o semnificativă defazare atunci când este aplicat relațiilor dintre Est și Vest²⁵. Impulsul critic care stă la baza acestei cărți dorește să familiarizeze cititorul cu acel nivel al memoriei aparent reziduale care ține în prezent Europa Răsăriteană împreună și îngreunează mult-dorita, dar și mereu parțială sau chiar deficitară, convergență a regiunii cu țările dezvoltate din Europa Occidentală.

---

²⁵ Schlögel, *Leggere il tempo nello spazio*.